

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

*Факультет № 6
Кафедра соціології та психології*

**МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ
ДО СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ
з навчальної дисципліни «Антропологія»»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
053 Психологія (практична психологія)**

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною
радою Харківського
національного
університету внутрішніх
справ Протокол від
30.08.2023 р. № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету №6
Протокол від 25.08.2023 р. № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної
ради ХНУВС з гуманітарних та
соціально-економічних
дисциплін Протокол від
29.08.2023 р. № 7

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та
психології Протокол від 15.08.2023 р. № 8

Розробник:

Старший викладач кафедри соціології та психології Солохіна Л.О.

Рецензенти:

1. Провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії морально-психологічного супроводження службово-бойової діяльності Національної гвардії України науково-дослідного Центру службово-бойової діяльності Національної гвардії України, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник Мацегора Я.В.

2. Доцент кафедри соціології та психології факультету №6 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук, доцент Шиліна А.А.

**1. Розподіл часу навчальної дисципліни за темами
(денна форма навчання)**

Номер та назва навчальної теми	Кількість годин, відведених на вивчення навчальної дисципліни						Вид контролю
	Всього	з них:					
		Лекції	Семінарські заняття	Практичні заняття	Лабораторні заняття	Самостійна робота	
Тема №1. Історія розвитку антропології. Основні її розділи та методи.	19	2	4			13	залік
Тема № 2. Систематичне положення людини у тваринному світі та загальна характеристика заgonу приматів.	15	2	4			9	
Тема №3. Біологічні чинники еволюції людини, фактори гомінізації.	15	2	2			11	
Тема №4. Антропосоціогенез. Еволюційні стадії антропогенезу.	27	4	6			17	
Тема № 5. Конституціональні типи людини та біологічна адаптація людини.	23	4	4			15	
Тема № 6. Поняття про раси і видову єдність людства.	21	4	4			13	
Всього за семестр №2.	120	18	24			78	

2. Розподіл часу навчальної дисципліни за темами

(заочна форма навчання)

Номер та назва навчальної теми	Кількість годин, відведених на вивчення навчальної дисципліни						Вид контролю
	Всього	з них:					
		лекції	Семінарські заняття	Практичні заняття	Лабораторні	Самостійна робота	
Тема №1. Історія розвитку антропології. Основні її розділи та методи.	13	-	-			13	залік
Тема № 2. Систематичне положення людини у тваринному світі та загальна характеристика заgonу приматів.	17	-	2			15	
Тема №3. Біологічні чинники еволюції людини, фактори гомінізації.	16	-	-			16	
Тема №4. Антропосоціогенез. Еволюційні стадії антропогенезу.	29	2	2			25	
Тема № 5. Конституціональні типи людини та біологічна адаптація людини.	24	2	2			20	
Тема № 6. Поняття про раси і видову єдність людства.	21	2	-			19	
Всього за семестр №2.	120	6	6			108	

3. Методичні вказівки до семінарських занять

Тема №1. Історія розвитку антропології. Основні її розділи та методи.
Семінарське заняття. Розвиток антропології. Основні її розділи та методи.

Навчальна мета заняття: контроль, корекція й закріплення знань за даною темою.

Кількість годин - 4 год. (денна форма навчання), - год. (заочна форма навчання)

Навчальні питання:

1. Шлях становлення антропології.
2. Антропологія як наука, її розділи, сучасна структура антропології.
3. Зв'язок антропології з іншими науками.
4. Методи антропологічних досліджень.

Методичні вказівки. На початку семінарського заняття викладач привітає студентів, повідомляє тему, план та структуру заняття.

1. Шлях становлення антропології.

По даному питанню студенти повинні знати, що шлях формування науки був довгим, класична антропологія у сучасному вигляді сформувалася тільки у 19 ст., хоча знання цієї області почали накопичуватись ще в працях натурфілософів древньої Греції. При засвоєнні питання необхідно звернути увагу на основні моменти становлення антропології як науки, зокрема зупинитися на часі великих географічних відкриттів. Окремо приділити увагу вкладу у розвиток антропології вчених-антропологів Росії та України.

2. Антропологія як наука, її розділи, сучасна структура антропології.

Основні моменти, на які необхідно звернути увагу під час вивчення питання: що означає термін «антропологія», перше використання терміну, значення терміну «антропологія», запам'ятати та обґрунтувати, що на сьогоднішній день антропологія претендує на роль науки, яка об'єднує дослідження людини з різних сторін: історичної, біологічної, соціальної, культурної та ін. Виділити предмет та завдання антропології як науки. Зупинитися на характеристиці розділів сучасної антропології та, виділити з них розділи класичної антропології (морфологія людини; антропогенез; расознавство або етнічна антропологія;) що будуть вивчатися в даному курсі.

3. Зв'язок антропології з іншими науками.

При відповіді необхідно звернути увагу на те, що антропологія - це галузь природознавства, яка вивчає походження і еволюцію фізичної організації людини та її рас. Але, тому що людина являє собою істоту не тільки біологічну, а й соціальну, що живе в суспільстві, то антропологію не можна поставити в один ряд з іншими приватними розділами зоології. Антропологія не може вивчати людей з тих же позицій, з яких ентомологія вивчає комах, орнітологія - птахів і т.д. Обов'язково відмітити, що прикордонне положення антропології в ряду наук впливає і її відношення до суміжних галузей знань. Антропологія нерозривно пов'язана з іншими біологічними науками і, разом з тим, тісним чином стикається з науками суспільними. Надати характеристику наук, що мають прямий зв'язок з антропологією.

4. Методи антропологічних досліджень.

При розгляді цього питання необхідно нагадати, що В основу антропологічної методики покладено метод антропометрії, тобто вимір розмірів людського тіла. По тому об'єкту, який служить предметом вимірювання, розрізняють: соматометрію (власне антропометрію) - вимірювання живої людини; остеометрію - вимірювання кісток скелета; краніометрію - вимірювання кісток черепа. У широкому сенсі слова, антропометрія включає в себе і антропоскопію, тобто методику

«описової» або «якісної» характеристики форми частин тіла, рис обличчя, форми голови, пігментації шкіри, волосся і т.д. Щоб домогтися найбільш точних визначень «якісних» ознак в антропології отримали широке застосування всілякі шкали, наприклад, шкальні набори кольору шкіри, очей, волосся, еталони у вигляді муляжів губ, носа, очної області, вушної раковини і т.д. Основна мета розробки та використання шкал полягає в збереженні єдиного світового масштабу оцінки балами тих ознак, які не піддаються безпосередньому кількісному вимірюванню. Велике значення в антропології отримали методи варіаційної статистики. За допомогою цих методів визначається найбільш представницька, тобто найчастіше зустрічаєма в досліджуваній групі величина ознаки, розмах варіацій, статистична достовірність відмінностей між групами, ступінь їх близькості між собою і т.д. У середині нашого століття були відкриті досить точні методи визначення абсолютного віку тієї чи іншої археологічної знахідки, засновані на радіоізотопному аналізі.

Теми рефератів та додаткові питання:

1. Місце антропології в системі інших наук.
2. Виникнення антропології як науки.
3. Становлення антропології в Росії та Україні.
4. Історія виникнення антропологічних досліджень та антропологічних методів.
5. Внесок Поля Брока у розвиток антропології.

Література

1. Борисова О.В. Соціальна антропологія: навч. посібник –Луган. нац. аграр. Ун-т. – К.; Кондор, 2016. – 224 с. Корж О.П. Основи еволюції: навч. посіб. для студ. ВНЗ – Суми: Університетська книга, 2017. – 381 с.
2. Неведомська Є.О., Маруненко І.М. Антропологія: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів. - К.: КУ імені Бориса Грінченка, 2016. - 40 с.
3. Поправко О.В. Антропологія: навчальний посібник – Мелітополь: Вид во МДПУ ім. Богдана Хмельницького, 2016. – 285 с.
4. Солохіна Л.О. «Антропологія»: навчальний посіб. – Харків : Харк. нац. ун-т. внутр. справ, 2022. – 196 с.: іл.
5. Малюченко І. О Практикум з антропології: навчальний посібник – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. – 104 с.

Тема №2. Систематичне положення людини у тваринному світі та загальна характеристика заgonу приматів.

Семінарське заняття. Місце людини в тваринному світі та загальна характеристика заgonу приматів.

Навчальна мета заняття: контроль, корекція й закріплення знань по даній темі.

Кількість годин - 4 год. (денна форма навчання), 2 год. (заочна форма навчання).

Навчальні питання:

1. Систематичне положення людини в тваринному світі.
2. Систематика та характеристика представників заgonу Приматів.

Методичні вказівки. На початку семінарського заняття викладач привітає студентів, повідомляє тему, план та структуру заняття.

1. Систематичне положення людини в тваринному світі.
При розгляді цього питання необхідно надати характеристику систематиці тварин та положенню в ній людини сучасного типу як найвищій формі еволюції, за критеріями зоологічної систематики вид «людини розумної» (*Homo sapiens*) у складі особливого сімейства гомінід відноситься до заgonу приматів, класу ссавців, підтип хребетних, тип хордових.
2. Систематика та характеристика представників заgonу Приматів.
При відповіді необхідно звернути увагу на те, що всі примати розділяють на дві основні групи підзагонів Стрепсирінові та Гаплорінові у зв'язку з особливостями будови черепа. Перша група найбільш давня і до неї відносять напівмавп. При цьому у відповіді треба надати систематику та характеристику представників цих груп. Окремо освітити питання систематики людиноподібних вищих приматів з наданням характеристики та відокремити людину сучасного типу. Під час вивчення питання необхідно сформулювати загальну характеристику заgonу приматів.

Виконати завдання:

1. Записати в конспект визначення термінів: білатерально-симетричні тварини, атавізм, стрепсирінові та гаплорінові примати, понгіди, гомініди.

Теми рефератів та додаткові питання:

1. Огляд концепцій виникнення людини.
2. Досягнення науки ХХІ ст. та точка зору на походження людини.
3. Характеристика стрепсирінових приматів.
4. Характеристика гаплорінових приматів.

Література

1. Мельник Т. О., Масненко В. В. Основи антропології: навч.-метод. посіб. для студ.-істориків. - Черкаси : Відлуння, 1998. - 79 с.
2. Неведомська Є.О., Маруненко І.М. Антропологія: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів. - К.: КУ імені Бориса Грінченка, 2016. - 40 с.
3. Поправко О.В. Антропологія: навчальний посібник – Мелітополь: Вид во МДПУ ім. Богдана Хмельницького, 2016. – 285 с.
4. Помогайбо В., Петрушов А., Власенко Н. Основи антропогенезу: підручник. – К.: Академвидав, 2015. – 144 с.
5. Солохіна Л.О. «Антропологія»: навчальний посіб. – Харків : Харк. нац. ун-т. внутр. справ, 2022. – 196 с.: іл.
6. Задорожний К. Від мавпи до людини. Харків : Ранок, 2021. 96 с.
7. Петриківська О. С. Культурна антропологія : навчально-методичний посібник. Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2019. – 112 с.

Тема № 3. Біологічні чинники еволюції людини, фактори гомінізації.

Семінарське заняття. Біологічні чинники еволюції людини, фактори гомінізації.

Навчальна мета заняття: контроль, корекція й закріплення знань по даній темі.

Кількість годин - 2 год. (денна форма навчання), - год. (заочна форма навчання)

Навчальні питання:

1. Біологічні чинники еволюції людини.
2. Фактори гомінізації.
3. Виникнення й еволюційний розвиток роду Homo.

Методичні вказівки. На початку семінарського заняття викладач привітає студентів, повідомляє тему, план та структуру заняття.

1. Біологічні передумови олюднення. При розгляді цього питання необхідно надати характеристику чинників гомінізації: 1) Висока організація головного мозку у приматів, збільшення маси мозку відносно маси тіла. 2) Виключно високий рівень розвитку вищої нервової діяльності у приматів з'явився біологічною передумовою соціальності людини. 3) Основою для

формування унікальної верхньої кінцівки людини з'явилася п'ятипала хапальний кисть приматів. 4) Однією з біологічних передумов розвитку специфічного людського типу локомоції - прямоходіння - була властива більшості приматів здатність сидіти, стрибати або висіти, підтримуючи тіло в більш-менш випрямленій положенні. 5) Наступною біологічною передумовою олюднення з'явилися перетворення репродуктивної функції і онтогенезу приматів.

2. Фактори гомінізації. При розгляді цього питання необхідно надати характеристику факторів гомінізації - це трудова діяльність; розвиток механізму захисту за допомогою кидання каменів і особливо полювання, яка могла спричинити за собою перехід до виготовлення знарядь, розвиток руки і мозку; короточасне підвищення рівня радіації, обумовлене тектонічними переміщеннями, розломами земної кори і посиленням вулканізмом; це зміни в поведінкових реакціях, починаючи з харчової поведінки і «стратегії розмноження» і закінчуючи «передкультурною поведінкою».

3. Виникнення й еволюційний розвиток роду Номо. При розгляді цього питання треба засвоїти поняття антропогенезу та виділити етапи в еволюції людини з наданням їх характеристик. Говорячи про еволюцію приматів, необхідно пам'ятати про те, що до теперішнього часу вчені не прийшли до єдиної думки щодо деталей будови генеалогічного древа людини, тобто для того, щоб однозначно вирішити питання про те: хто від кого і коли стався у нас недостатньо фактів. Основний матеріал антропологам поставляють археологічні розкопки. Антропогенез - процес появи та еволюції первісних людей, процес еволюційного формування фізичного типу сучасної людини «хомо сапієнс» (людини розумної). Антропогенез являє собою процес появи та еволюції первісних людей, послідовно пройшли наступні етапи: Дріопітек - Рамапітек - Австралопітек - Людина уміла - Людинапрямоходяча - Людина розумна - Людина сучасна.

Виконати завдання:

1. Записати у конспект ряд визначення термінів: дицентризм, креаціонізм, моноцентризм, поліцентризм.

Теми рефератів та додаткові питання:

1. Гомінідна тріада та ознаки що поєднують людину з приматами.
2. Біологічні та соціальні аспекти еволюції людини.

Література

1. Огінова, І. О. Теорія еволюції (системний розвиток життя на Землі) Підручник. – Дніпропетровськ: Видавництво ДНУ, 2012. – 540 с.
2. Корж О.П. Основи еволюції: навч. посіб. для студ. ВНЗ – Суми: Університетська книга, 2017. – 381 с.
3. Мельник Т. О., Масненко В. В. Основи антропології: навч.-метод. посіб. для студ.-істориків. - Черкаси : Відлуння, 1998. - 79 с.
4. Помогайбо В., Петрушов А., Власенко Н. Основи антропогенезу:

- підручник. – К.: Академвидав, 2015. – 144 с.
5. Помогайбо В., Петрушов А., Власенко Н. Основи антропогенезу: підручник. – К.: Академвидав, 2015. – 144 с.
  6. Задорожний К. Від мавпи до людини. Харків : Ранок, 2021. 96 с.
  7. Сегеда С. Історична антропологія України: монографія; Інститут народознавства НАН України. – Львів, 2021. – 424 с.

Тема №4. Антропосоціогенез. Еволюційні стадії антропогенезу.

Семінарське заняття. Антропосоціогенез. Еволюційні стадії антропогенезу.

Навчальна мета заняття: контроль, корекція й закріплення знань по даній темі.

Кількість годин - 6 год. (денна форма навчання), 2 год. (заочна форма навчання).

Навчальні питання:

1. Ранні етапи еволюції сімейства Гомінід, характеристика австралопітеків.
2. Характеристика людини вмілої.
3. Характеристика людини прямоходячої.
4. Характеристика людини розумної – неандертальської.
5. Характеристика людини розумної – сучасної.
6. Антропосоціогенез.

Методичні вказівки. На початку семінарського заняття викладач привітає студентів, повідомляє тему, план та структуру заняття.

1. Ранні етапи еволюції сімейства Гомінід, характеристика австралопітеків. При відповіді на перше запитання необхідно виділити, що ранні етапи еволюції людиноподібних мавп, які призвели зрештою до людини, а також до сучасних людиноподібних мавп, реконструюються з великими труднощами. Надати характеристику першим людиноподібним мавпам – дріопітекам та рамапітекам. Розглянути австралопітекових - як перехідну ланку від вищої мавпи до древньої людини та вказати їх систематику. Надати характеристику австралопітеків: об'єм мозку 300-500 см³, підборіддя був відсутній, ніс плоский і широкий, зріст 100 - 150 см, постійна двонога хода, при ходьбі перехресщували стопи, ставлячи ногу вперед іншої ноги, полювали на павіанів за допомогою каменів, вміли обробляти камені і кістки, жили зграями на відкритих місцях, мали базові стоянки, вживали м'ясну їжу. Приблизно 2,5 млн. років тому в еволюції ранніх гомінідів, відбулося розщеплення, в результаті якого виникли рід Номо і 2-3 лінії пізніх австралопітеків, які ухилились від лінії, що веде до людини - грацильні та масивні австралопітеки. Обов'язково посилатися на археологічні підтвердження та надавати характеристику способу життя.

2. Характеристика людини вмілої. По другому питанню студенти повинні

знати та вміти розповісти, що *Homo habilis* (2,5 - 2 млн. років тому) - людина вміла мала зріст не вище 1,5 м, мала надочноямкові валики, плаский ніс і виступаючі вперед щелепи, мозок 570-650 см³, збільшені лобні долі мозку з наявністю центру Брока - центру промови, зменшені розміри зубів. Для неї характерно: змішане харчування, наявність базової стоянки, ранні форми трудової діяльності, навички колективного полювання.

3. Характеристика людини прямоходячої. При розгляді третього питання необхідно надати характеристику *Homo erectus*. Зріст 160 - 180 см, об'єм мозку 1000-1200 см³, масивний надбрівний валик, великі зуби, кістки кінцівок за розмірами і пропорцій аналогічні кісткам *Homo sapiens*. Жив у печерах громадами 10 - 15 дорослих особин, будували хатини за допомогою більш вдосконалених кам'яних знарядь праці, займалися збиранням, планували колективне полювання, систематично використовували вогонь для обігріву та готування їжі, захисту від хижаків і для полювання на диких тварин, проводили захороніння. Припускають початок мовного спілкування.

4. Характеристика людини розумної – неандертальської. При відповіді на четверте запитання необхідно надати характеристику *Homo sapiens neanderthalensis*. Середній зріст неандертальця складав 1,65 м, жінки були на 10 см нижче. При цьому чоловіки важили близько 90 кг за рахунок дуже сильно розвинених м'язів і важких міцних кісток. Так званий класичний неандерталець з Європи мав велику подовжену голову; мозок його був більше нашого за обсягом - 1450 см³. Будує великі курені або хатини, шие одяг з шкур, створює різці, металеві камені, вміє розводити і користується вогнем. Складаються кровно - родинні зв'язки, складається загальна власність, характерний матриархат, з'являються поховання - перші релігійні обряди.

5. Характеристика людини розумної – сучасної. По п'ятому питанню студенти повинні знати, що кроманьйонці були менш грубо складені, ніж неандертальці; їх кістки тонше, голова посаджена прямо, лицьова частина пряма і не виступає вперед, надбрівні валики відсутні, ніс і щелепи порівняно невеликі, підборіддя виступ добре розвинений. Могли створювати до 150 типів кам'яних знарядь, мали міцні житла, займалися полюванням, рибальством. З'являється поділ праці залежно від статі, віку, здібностей кожного індивіда. Складаються окремі роди, з'являються первинні форми релігії, магія, складається система табу - заборон, відбувається зародження мистецтва: ритуальні танці, мобільне мистецтво, наскальні мистецтва.

6. Антропосоціогенез. Основні моменти, на які необхідно звернути увагу під час вивчення питання: ранні етапи соціогенезу, основні етапи розвитку Людини розумної, психічний розвиток Людини розумної, Приручення тварин, окультурювання рослин, науково-технічна революція, культурна еволюція, можливі шляхи еволюції людини в майбутньому.

Виконати завдання:

1. Записати у конспект визначення термінів: архантропи,

палеоантропи, неоантропи, антропогенез, сапієнтація, соціогенез.

2. Скласти схему стадій в еволюційному розвитку роду *Номо* в робочому зошиті.

Теми рефератів та додаткові питання:

1. Головні етапи розвитку Людини розумної.
2. Архантропи – антропологія та культура.
3. Люди палеоліту – виникнення сучасної психіки.
4. Біологічні та соціальні аспекти еволюції людини.
5. Можливі шляхи еволюції людини в майбутньому.
6. Давнє населення України за даними антропології.
7. Головні археологічні знахідки еволюції людини на території України.

Література.

1. Огінова, І. О. Теорія еволюції (системний розвиток життя на Землі) Підручник. – Дніпропетровськ: Видавництво ДНУ, 2012. – 540 с.
2. Корж О.П. Основи еволюції: навч. посіб. для студ. ВНЗ – Суми: Університетська книга, 2017. – 381 с.
3. Неведомська Є.О., Маруненко І.М. Антропологія: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів. - К.: КУ імені Бориса Грінченка, 2016. - 40 с.
4. Помогайбо В., Петрушов А., Власенко Н. Основи антропогенезу: підручник. – К.: Академвидав, 2015. – 144 с.
5. Помогайбо В., Петрушов А., Власенко Н. Основи антропогенезу: підручник. – К.: Академвидав, 2015. – 144 с.
6. Сегеда С. П. У пошуках предків. Антропологія та етнічна історія України.— К.: Наш час, 2012.— 462 с.
7. Солохіна Л.О. «Антропологія»: навчальний посіб. – Харків : Харк. нац. ун-т. внутр. справ, 2022. – 196 с.: іл.
8. Задорожний К. Від мавпи до людини. Харків : Ранок, 2021. 96 с.
9. Мариняк Я.О. Етнокультурологія та антропологія: навчально-методичний посібник; ТНПУ ім. В. Гнатюка. – Тернопіль: Вектор, 2014. – 180 с.
10. Рафальський О. О. , Калакура Я. С., Коцур В. П., Юрій М. Ф. Антропологічний код української культури і цивілізації: монографія; Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2020. Книга 1. – 432 с.
11. Ситник О. С. Культурна антропологія: походження людини і суспільства: Навчальний посібник. - Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2012. – 180 с.

Тема № 5. Конституціональні типи людини та біологічна адаптація людини.

Семінарське заняття. Конституціональні типи людини та біологічна адаптація людини.

Навчальна мета заняття: контроль, корекція й закріплення знань по даній темі.

Кількість годин - 4 год. (денна форма навчання), 2 год. (заочна форма навчання)

Навчальні питання:

1. Конституціональні схеми людини. Фізіологічні особливості конституції.
2. Психологічні особливості конституції.
3. Генетичні основи конституції.
4. Адаптація людини в різних екологічних зонах.

Методичні вказівки. На початку семінарського заняття викладач привітає студентів, повідомляє тему, план та структуру заняття.

1. Конституціональні схеми людини. При відповіді на дане запитання необхідно розкрити та охарактеризувати конституціональні схеми людини, що є основними в антропології: схеми Г. Віола и Л. Манувріє, схема К. Сіго, схема Э. Кречмера, чоловіча конституціональна схема В.В. Бунака, схема жіночих конституцій по І.Б. Галанту, схема дитячих конституцій В.Б. Штефко и А.Д. Островського.

2. Фізіологічні особливості конституції. При наданні відповіді необхідно розповісти про важливі аспекти конституції – фізіологічні процеси людського організму, склад біологічно-активних сполук, що визначають індивідуальність життєдіяльності людини.

3. Психологічні особливості конституції. При розгляді цього питання необхідно розглянути результати досліджень зі співвідношення психологічних характеристик та особливостей конституцій, що детально розроблені Кречмером та Шелдоном.

4. Генетичні основи конституції. При розгляді цього питання треба засвоїти поняття «генотип» та «фенотип» та довести, що конституція, як явище цілісного відображення життєдіяльності людини, залежить від спадковості і середового осередку, її різні аспекти неоднаково розвиваються в різних умовах.

5. Адаптація людини в різних екологічних зонах. При наданні відповіді необхідно засвоїти й роз'яснити поняття «адаптивний тип» та звернути увагу на основні моменти виділення кілька стійких комплексів біологічних ознак з наданням розвернутої характеристики: високогірний адаптивний тип, арідний адаптивний тип, тропічний адаптивний тип, континентальний адаптивний тип, арктичний адаптивний тип.

Теми рефератів та додаткові питання:

1. Історія вивчення конституції людини.

2. Поняття мінливості антропологічних ознак.
3. Соматотип та психічні особливості – взаємозв'язок та протиріччя.
4. Зв'язок конституції людини з фізіологічними функціями, хворобами і поведінкою.
5. Екологічний напрямок в антропології.

Література.

1. Мельник Т. О., Масненко В. В. Основи антропології: навч.-метод. посіб. для студ.-істориків. - Черкаси : Відлуння, 1998. - 79 с.
2. Неведомська Є.О., Маруненко І.М. Антропологія: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів. - К.: КУ імені Бориса Грінченка, 2016. - 40 с.
3. Поправко О.В. Антропологія: навчальний посібник – Мелітополь: Вид во МДПУ ім. Богдана Хмельницького, 2016. – 285 с.
4. Солохіна Л.О. «Антропологія»: навчальний посіб. – Харків : Харк. нац. ун-т. внутр. справ, 2022. – 196 с.: іл.
5. Вовк Ф. Студії з української етнографії та антропології. К. : Центр навчальної літератури, 2020. 378 с.
6. Малюченко І. О Практикум з антропології: навчальний посібник – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. – 104 с.
7. Мариняк Я.О. Етнокультурологія та антропологія: навчально-методичний посібник; ТНПУ ім. В. Гнатюка. – Тернопіль: Вектор, 2014. – 180 с.

Тема 6. Поняття про раси і видову єдність людини.

Семінарське заняття. Поняття про раси. Расизм.

Навчальна мета заняття: контроль, корекція й закріплення знань по даній темі.

Кількість годин - 4 год. (денна форма навчання), - год. (заочна форма навчання)

Навчальні питання:

1. Фактори расогенезу.
2. Класифікація рас Я.Я. Рогинського і М.Г. Левіна.
3. Морфологічна характеристика великих рас.
4. Расизм у XIII – XX ст.ст.
5. Докази єдиного видового походження рас людини.

Методичні вказівки. На початку семінарського заняття викладач привітає студентів, повідомляє тему, план та структуру заняття.

1. Фактори расогенезу. При відповіді на дане запитання необхідно розкрити поняття «расогенез» та розповісти про фактори расогенезу: географічний фактор, культурна та соціальна ізоляція, спонтанний мутагенез в

біосфері.

2. Класифікація рас Я.Я. Рогинського і М.Г. Левіна. При наданні відповіді необхідно надати характеристику класифікації рас Я.Я. Рогинського і М.Г. Левіна. По даній класифікації сучасне людство підрозділяється на три великі раси: екваторіальна (австрало - негроїдної), євразійська (європейська) і азійсько - американська (монголоїдна). Екваторіальна або австрало-негроїдної велика раса складається: Ведоїдна (Цейлон - Зондська), Меланезійська раса, Негрська раса, Негрільська (Центральна) раса, Бушменська (південноафриканська) раса. У межах європеїдної великої раси виділяють 5 малих рас: Індосередземноморська раса, Балкано-кавказька раса, редньоєвропейська раса, Атлант-балтійська раса, Біломорсько-балтійська. До складу монголоїдної великої раси входить 5 малих рас: Далекосхідна раса, Південноазійська (малайська, або індонезійська) раса, Північноазійська раса, Центрально-азійський раса, Арктична (ескімоська) раса, Американська раса.

3. Морфологічна характеристика рас. По даній темі студент повинен знати й Кожна з них характеризується певним комплексом фізичних ознак, званих расовими. Кожна з них характеризується певним комплексом фізичних ознак, званих расовими. У свою чергу, великі раси діляться на більш дрібні малі раси або раси другого порядку. Кожна велика раса вельми сильно варіює за багатьма ознаками. Особливо різко порушує однорідність екваторіальній великій раси наявність у її складі бушменської раси; настільки ж різко порушується єдність азійсько - американської раси своєрідністю американської раси. Проте, враховуючи безперечну зв'язок ареалів бушменів і негрів, індіанців і азійських монголоїдів, а також деякі риси і специфічну схожість негрів з бушменами і монголів з індіанцями, все ж можна зберегти прийнятий тут потрібний поділ. Екваторіальна або австрало - негроїдної велика раса характеризується, загалом, дуже темним (до шоколадно-коричневих відтінків) забарвленням шкіри, чорним, зазвичай жорстким, хвилястим або кучерявим волоссям, карими очима. Борода і вуса ростуть погано, як і у монголоїдів. Обличчя вузьке і низьке, вилиці виступають слабо або помірно. Мало виступаючий ніс з низьким або середнім переніссям і поперечним розташуванням ніздрів, ширина носа - дуже велика, майже дорівнює його висоті. Очі, як і у європейців, широко відкриті, розташовані горизонтально, складка верхньої повіки невелика. Щелепна частина нерідко виступає вперед. Велика ротова щілина з товстими губами сильно виступаючими назовні. Представники цієї раси мають витягнуту статуру, вузькі кисті рук і стоп. Варіація зросту - від дуже високого до дуже малого. У межах екваторіальної великої раси відповідно до класифікації Рогинського і Левіна виділяють 6 малих рас. Австралійська раса представлена власне австралійськими аборигенами. Череп австралійців дуже масивний, доліхокраний, з великими щелепами. Шия вкорочена, все тіло вельми грацільне, статура дуже витягнута, і це підкреслюється дуже високим зростом. У деяких групах

Центральної Австралії зріст досягає світового максимуму. Шкіра, волосся і очі дуже темні. При цьому в окремих популяціях Центральної Австралії незалежно виникло світле забарвлення волосся, особливо часто зустрічається у дітей і жінок. Волосся довге, хвилясте. Характерний рясний розвиток третинного волоссяного покриву на обличчі і на тілі. Великі очі посаджені глибоко під потужними надбрівними дугами. Ніс дуже широкий, з високим переніссям.

4. Расизм у XIII – XX ст. ст. При наданні відповіді необхідно розповісти про відверто расистські концепції, які робили висновок про право на владу європейської раси, що з'явилися наприкінці XVIII ст. Розповісти точку зору засновника «наукового расизму» французького історика Джозефа де Гобіно. Надати характеристику расистським концепціям: соціальний дарвінізм, мальтузіанство, негативна еugenіка, концепція «негритюда», культурний релятивізм.

5. Докази єдиного видового походження рас людини. Під час вивчення питання біологічної єдності людства необхідно звернути увагу та виділити основні моменти: подібності і єдності рас в будові мозку, близькість відзначається за будовою стопи і кисті, а також підтверджується ідентичністю будови життєво важливих органів у представників різних рас, передусім за комплексом властивостей, пов'язаних з прямоходінням і виконанням трудових процесів, положення потиличного отвору різко відрізняє його від всіх антропоморфних мавп і дуже схоже у всіх людських рас.

Підготувати конспект у робочому зошиті:

1. Характеристика малих рас.

Теми для рефератів:

1. Виникнення рас – питання та відкриття.
2. Раси світу - огляд.
3. Концепції раси - відмінності підходів, відмінності результатів.
4. До питання про роль метисації та ізоляції у виникненні рас.
5. Соціальні та біологічні корні расизму.
6. Сучасні прояви расизму.
7. Антропологічний склад українського народу.

Література.

1. Борисова О.В. Соціальна антропологія: навч. посібник –Луган. нац. аграр. Ун-т. – К.; Кондор, 2016. – 224 с.
2. Мельник Т. О., Масненко В. В. Основи антропології: навч.-метод. посіб. для студ.-істориків. - Черкаси : Відлуння, 1998. - 79 с.
3. Неведомська Є.О., Маруненко І.М. Антропологія: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів. - К.: КУ імені Бориса Грінченка, 2016. - 40 с.
4. Поправко О.В. Антропологія: навчальний посібник – Мелітополь: Вид во

- МДПУ ім. Богдана Хмельницького, 2016. – 285 с.
5. Солохіна Л.О. «Антропологія»: навчальний посіб. – Харків : Харк. нац. ун-т. внутр. справ, 2022. – 196 с.: іл.
  6. Малюченко І. О Практикум з антропології: навчальний посібник – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. – 104 с.

4.Рекомендована література (основна, допоміжна), інформаційніресурси в Інтернеті Основна

1. Борисова О.В. Соціальна антропологія: навч. посібник –Луган. нац.. аграр. Ун-т. – К.; Кондор, 2016. – 224 с.
http://dspace.lgnau.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/1940/%D0%A1%D0%90%20%D0%91%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%81%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B9_2016.pdf?sequence=1&isAllowed=y
2. Огінова, І О. Теорія еволюції (системний розвиток життя на Землі) Підручник. – Дніпропетровськ: Видавництво ДНУ, 2012. – 540 с.
https://www.zoology.dp.ua/wp-content/downloads/pahomov/PA_11_01.pdf
3. Корж О.П. Основи еволюції: навч. посіб. для студ. ВНЗ – Суми: Університетська книга, 2017. – 381 с.
4. Мельник Т. О., Масненко В. В. Основи антропології: навч.-метод. посіб. для студ.-істориків. - Черкаси : Відлуння, 1998. - 79 с.
5. Неведомська Є.О., Маруненко І.М. Антропологія: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів. - К.: КУ імені Бориса Грінченка, 2016. - 40 с.
6. Помогайбо В., Петрушов А., Власенко Н. Основи антропогенезу: підручник. – К.: Академвидав, 2015. – 144 с.
7. Поправко О.В. Антропологія: навчальний посібник – Мелітополь: Вид во МДПУ ім. Богдана Хмельницького, 2016. – 285 с.
<http://www.tsatu.edu.ua/shn/wp-content/uploads/sites/59/6.pdf>
8. Помогайбо В., Петрушов А., Власенко Н. Основи антропогенезу: підручник. – К.: Академвидав, 2015. – 144 с.
http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/6330/1/%D0%9E%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%20%D0%B0%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B3%D0%B5%D0%BD%D0%B5%D0%B7%D1%83_%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf
9. Сегеда С. П. У пошуках предків. Антропологія та етнічна історія України.— К.: Наш час, 2012.— 462 с.
- 10.Солохіна Л.О. «Антропологія»: навчальний посіб. – Харків : Харк. нац. ун-т. внутр. справ, 2022. – 196 с.: іл.

Допоміжна

- 11.Вовк Ф. Студії з української етнографії та антропології. К. : Центр навчальної літератури, 2020. 378 с.
- 12.Задорожний К. Від мавпи до людини. Харків : Ранок, 2021. 96 с.
- 13.Малюченко І. О Практикум з антропології: навчальний посібник – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. – 104 с.
- 14.Мариняк Я.О. Етнокультурологія та антропологія: навчально-методичний посібник; ТНПУ ім. В. Гнатюка. – Тернопіль: Вектор, 2014. – 180 с.
- 15.Петриківська О. С. Культурна антропологія : навчально-методичний посібник. Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2019. – 112 с.
- 16.Рафальський О. О. , Калакура Я. С., Коцур В. П., Юрій М. Ф. Антропологічний код української культури і цивілізації: монографія; Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2020. Книга 1. – 432 с.
https://ipien.gov.ua/wp-content/uploads/2020/10/antropolohichniy_kod_book1.pdf
- 17.Сегеда С. Історична антропологія України: монографія; Інститут народознавства НАН України. – Львів, 2021. – 424 с.
- 18.Ситник О. С. Культурна антропологія: походження людини і суспільства: Навчальний посібник. - Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2012. – 180 с.
<https://scicenter.online/obschestva-pervobyitnogo-istoriya-scicenter/kulturna-antropologiya-pohodjennya-lyudini.html>

Інформаційні ресурси в Інтернеті

19. Пошукова система Google Scholar <http://scholar.google.com/>
20. Пошукова система Springer <https://link.springer.com/>
21. Пошукова система Scirus <https://www.elsevier.com/>
22. Пошукова система Google books <https://books.google.com/>